

**МЕДИЧНА ДОПОМОГА АМЕРИКАНСЬКИХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
РАДЯНСЬКІЙ РОСІЇ ЗА ЧАСІВ ГУМАНІТАРНОЇ КАТАСТРОФИ 1921-1923 рр.**

У статті розглядається діяльність американських міжнародних гуманітарних організацій на території Радянської Росії за часів голоду 1921-1923 рр. Особливу увагу приділено діяльності Американської адміністрації допомоги (АРА) та Американському Червоному хресту. У статті знайшли відображення аспекти діяльності цих організацій пов'язані із наданням медичної та санітарної допомоги у постраждалих від голоду регіонах.

Ключові слова: Медична допомога, голод 1921-1923 рр., АРА, Червоний хрест

Початок 20-х рр. ХХ ст. у Росії був сповнений потрясінь і лихоліть. Наслідки Першої світової війни, громадянської війни, корінна зміна державного ладу, все це призвело до однієї із найважчих гуманітарних катастроф ХХ ст. – голоду 1921-1923 рр. Одним із аспектів цього лиха були хвороби й епідемії заразних захворювань, які просто викошували населення міст і сіл Радянської Росії. За згадками очевидця, що працював на той час у Росії, функціонера Американської адміністрації допомоги (англ. American Relief Administration – АРА), лікаря Френсіса Ролінса: «Працювати у Росії було вкрай важко. Епідемія однієї хвороби змінювалась іншою! Спинити це не було жодної можливості» [12].

Основним завданням даної наукової публікації є дослідження діяльності американських міжнародних гуманітарних організацій на території Росії у 1921-1923 рр. з організації та підтримки медичної допомоги у постраждалих від голоду регіонах.

Досліджуючи історіографію питання, треба відмітити недостатній ступінь вивченості проблеми. Контекстно питання медичної допомоги голодуючим було висвітлено Генрі Фішером в одній із перших ґрунтовних праць з історії АРА «Голод у Радянській Росії. 1921-1923. Операція Американської адміністрації допомоги» [13]. Також серед робіт закордонних авторів слід виділити дослідження Б.М. Вейсмана «Герберт Гувер і допомога голодуючим у Радянській Росії: 1921-1923» [17], Б.М. Патенауда «Велике шоу у Бололенді. Американська експедиція допомоги у Радянській Росії під час голоду 1921 р.» [15]. Однак медична допомога у цих роботах розглядалась, як складова загальної допомоги голодуючим. У сучасній російській історіографії питання пов'язані із медичною допомогою розглядалися побіжно та контекстно у рамках досліджень голоду 1921-1923 рр. Так у статті російських науковців Н.І. Ніколаєвої та Н.О. Сиротіна [5] медичній допомозі присвячено лише один абзац. Серед сучасних російських науковців дослідженням медичної допомоги голодуючим займався Н.В. Усманов [8], який дослідив діяльність АРА у напрямку медичної допомоги. Також серед російських науковців слід виділити В.О. Полякова [6-7], Т.С. Космачову [1]. Побіжно проблеми медичної допомоги досліджував Р. Латипов. Цій темі присвячено декілька абзаців у роботі «Культурний шок у міжнародних відносинах...» [3]. Щодо української історіографії, то у поданому формулюванні наукового дослідження вона відсутня, навіть у контекстному вигляді чи складовій частині більш широкого дослідження.

Переважає більшість медичної допомоги, що була надана у тій чи іншій формі належить АРА, Американському червоному хресту й Американському об'єднаному розподільчому комітету «Джойнт» (American Jewish Joint Distribution Committee – JDC).

Треба зазначити, що до місії у Радянській Росії АРА не мала досвіду з надання медичної допомоги. За часів її діяльності в Європі АРА опікувалася винятково харчуванням. Однак реальний стан речей у Росії показав, що уряд Леніна неспроможний задовольнити потреб населення у медичній допомозі та потреб медичних установ у ліках та устаткуванні. Виходячи із катастрофічного стану радянської медицини 2 вересня 1921 р. АРА уклала угоду з Американським червоним хрестом щодо здійснення медичної допомоги у російських регіонах

вражених голодом на суму \$3 млн., пізніше ця сума була збільшена до \$3,6 млн. [13, с.152].

Але незважаючи на залучення Американського червоного хреста обсяги медичної допомоги залишалися незадовільними. У пошуках вирішення цієї проблеми керівництво АРА особисто звернулося до американського Військового міністерства та Конгресу з пропозицією надати в якості гуманітарної допомоги для допомоги голодній Росії у розпорядження АРА надлишки медикаментів, консервованої їжі та вживаного одягу, які підлягали утилізації [13, с.152.]. 2 листопада 1921 р. американській уряд погодився надати надлишки запасів з військових складів США в еквіваленті \$4 млн. [13, с.123].

Отримавши від уряду США необхідні ліки та медичне устаткування Американська організація допомоги сформувала у своєму складі Медичний відділ АРА у Росії. Він здійснював свою діяльність з листопада 1921 р. до червень 1923 р. [13, с.427]. Також АРА здійснювала безкоштовне транспортування медичних вантажів до радянських портів звідки вони доставлялися до місць призначення вже за рахунок Радянської Росії із залученням її транспортних засобів [10].

Діяльність Медичного відділу АРА у Росії упродовж 1921-23 рр. ілюструють його показники. Так було надано допомогу 5764 лікарням з 353332 койко-місцями, 4123 амбулаторіям і медичним диспансерам, за допомогою американського устаткування та препаратів щоденно лікувалося 247087 хворих, було здійснено медичну допомогу 4760 дитячим будинкам, де розміщувалось 336821 дітей, 372 дитячих ясел з 25259 дітьми відповідно. Також була надана медична допомога у вигляді щеплень і медоглядів у 165 школах та інтернатах з 17999 учнями, що там перебували. Здійснено допомогу 248 будинкам для престарілих та інвалідів, де утримувалося більше ніж 59237 пацієнтів. За весь період діяльності було проведено більше 8 млн. щеплень і вакцинацій від пандемічних захворювань [13, с.427]. Досить значним був об'єм постачання різноманітних медичних препаратів, засобів дезінфекції та гігієни. На територію Росії АРА постачала 377 різних видів лікарських препаратів, 15 різноманітних засобів для дезінфекції, 11 типів вакцин [13, с.428]. Завдяки поставкам АРА радянські лікарні отримали біля 627 видів хірургічних інструментів [14, с.97].

Треба також зазначити, що Американський червоний хрест виділив у 1921 р. на медичну допомогу голодуючій Росії 3629831 доларів США. Ця сума включала як безпосередньо гроші, так і товари медичного призначення в еквіваленті [13, с.429].

Досить ефективною була концепція проведення заходів щодо організації та впровадження медичної допомоги, яку розробили американці. Алгоритм медичної допомоги було складено спільними зусиллями фахівців гуверівської адміністрації допомоги, Американського червоного хреста та військової медичної служби США [14, с.96-97]. Це підтверджує у своєму дослідженні російський науковець Р.А. Латипов [2]. Голова АРА – Г. Гувер звернувся за допомогою до американської армії з проханням відправити медичний персонал для надання допомоги Росії, призначивши військового медика полковника Генрі Бьюкса головою Медичної місії АРА у Росії. У Москві знаходився центральний склад медикаментів, що надходили з США і розподілялися по так званим дистриктам. До кожного дистрикту прикріплювалася група медиків – доктор, один-два асистенти та співробітники, чисельність яких варіювалася [2].

У голодуючих регіонах американці діяли планомірно та досить педантично. Фахівці Американської адміністрації допомоги інспектували лікарні для визначення потреб у допомозі. Потім робили запити про постачання з центрального складу. При надходженні з центру допомога розподілялася по району. Всього медичний підрозділ АРА розподілив медикаментів, препаратів та обладнання 16419 установам – в основному, лікарням, безкоштовним аптечним пунктам, дитячим будинкам, загальною чисельністю більше одного мільйона лікарняних ліжок [2].

За даними Г.М. Фостера, окружні медпрацівники безпосередньо займалися медичною допомогою та її адмініструванням, але одночасно наймали і навчали російських громадян для здійснення програм вакцинації, дбали і про те, щоб російський персонал у медустановах мав достатньо продуктів харчування [14, с.97]. Щодо діяльності медичної місії АРА у Росії, то як було зазначено вище, головою її було призначено Г. Бьюкса, прямими підлеглими його були офіцери медичної служби США: генерал Уолтер П. Давенпорт, його асистент капітан Джон Х. Доусон, начальник головного медичного складу майор Вільям Р. Діер і майори Фредерік Н. Фоукар, Гленн І. Джонс. Таким чином, роботи з надання медичної допомоги у більшій мірі

залежали від армії США, хоча інша частина персоналу підрозділів були цивільними [14, с.95].

Працівники АРА вважали своїм першочерговим завданням боротьбу з епідеміями та поширенням заразних хвороб. Однак перші спроби проведення вакцинації населення були не досить вдалимими і навіть небезпечними для американських лікарів. Було зафіксовано декілька випадків побиття медичного персоналу АРА. Це трапилось через брак інформації населення та низького освітнього рівня людей, які спроби щеплення сприйняли як прояв агресії [14, с.96]. Використовувана вакцинація призначалася проти холери, тифу, дизентерії.

Особлива увага приділялась санітарному стану населених пунктів і закладів охорони здоров'я й освіти. Американці наймали робітників для чищення вулиць від сміття та розраховувалися за роботу харчовими продуктами. Було організовано лазні із встановленими у них автоклавами для прожарювання білизни та речей, що значно ослабило епідемію педикульозу. Завдяки американським зусиллям було покладено водопроводи та каналізацію у великій кількості населених пунктів, що у свою чергу позитивно відбилося на санітарному стані постраждалих від голоду регіонів. І, як наслідок, призвело до зменшення масштабів поширення заразних захворювань [14, с.97].

Треба наголосити, що до початку діяльності американських гуманітарних організацій стан медичних закладів був жахливий. Переважна більшість будівель не опалювалася, були зламани та не функціонували водогін і каналізація, у палатах не було постільної білизни, а лікарі не мали елементарного медичного устаткування.

Медичний відділ АРА, окрім іншого, займався поширенням серед російських лікарів медичної літератури й інформації щодо наукових досягнень у світі. У ході боротьби з епідеміями АРА відновила 1724 лікарні і 815 амбулаторій. З 1921 по 1923 рр. у тій чи іншій формі меддопомогу АРА отримали близько 20 млн. населення у Росії. Десятки співробітників інших організацій, що також здійснювали допомогу у голодуючих регіонах (Джойнт, Фонд Рокфеллера, Американський червоний хрест та ін.) – протягом усього періоду 20-х р. працювали у медичних установах Росії [16]. По суті, АРА та інші організації фактично з нуля відтворили основи охорони здоров'я, які на початок 20-х рр. ХХ ст. в Росії були майже знищені.

Також, однією із проблем радянської медицини з якою зіштовхнулися американські фахівці, був низький рівень кваліфікації медичних функціонерів. Були випадки, коли лікарні у губернських центрах очолювали ветеринари тільки тому, що були лояльні до більшовицької влади. Для працівників медичної служби АРА це був нонсенс.

Медичним підрозділом АРА була розроблена програма медико-санітарної допомоги, що складалась з чотирьох напрямів [11]. По-перше, запровадження заходів покращення гігієни населення. Відновлення роботи міських лазень, роздача мила населенню, поновлення роботи міських водогонів і каналізації. По-друге, безпосередньо медична допомога, розподіл медикаментів, медичного устаткування й інструментів серед існуючих медичних закладів, організацію нових лікарень, фельдшерських пунктів, амбулаторій, консультування медпрацівників щодо новітніх методик лікування, здійснення (по можливості) медичної допомоги американськими лікарями. По-третє, покращення харчування хворих і радянських лікарів та медперсоналу, надання їм теплого одягу. По-четверте, надання інформаційної підтримки, наукової літератури медичним навчальним закладам, проведення програми навчання та підвищення кваліфікації лікарів [13, с.438]. Ще одним нововведенням американських медичних фахівців були медичні потяги. Основним плюсом їх використання була значна мобільність. Їх можна було спрямувати у регіони з найбільш несприятливим медико-санітарним становищем і відразу розпочати надання допомоги хворим [13, с.439].

Безпосередньо медична допомога розпочалась у листопаді 1921 р. з підтримки 36 медичних закладів. До вересня 1922 р. таких установ було вже 12383, до червня 1922 р. кількість медичних установ, що підтримувала АРА складала вже 16419. Цікавим є той факт, що АРА окрім усього іншого постачала таке унікальне на той час медичне устаткування як рентгенівські апарати. Це були перші рентгенапарати у Радянській Росії. Також АРА розгорнула діяльність цілої мережі безкоштовних аптек, де на підставі лікарського рецепту хворі отримували ліки безоплатно [13, с.442].

Треба також відмітити, що коли радянська влада усвідомила, що ситуація у медичній сфері покращується, а медичні установи мають у розпорядженні запаси американських ліків, то було

проведено певну кількість вилучень лік на потреби Червоної армії. Це викликало обурення з боку керівництва АРА та висунуто ультиматум радянській владі, виходячи з якого АРА припиняла постачання будь-яких медичних товарів до медичного закладу, де більшовицька влада проводила реквізиції. Після цього подібного роду явища припинилися [9].

Загалом АРА можна вважати флагманом американської медичної допомоги на теренах Росії за часів гуманітарної катастрофи 1921-1923 рр. Перебільшити значення діяльності цієї організації у край важко. Американська філантропія та гуманізм у наданні медичної допомоги для Радянської Росії – країни, яка була ідеологічним супротивником, заслуговує беззаперечного схвалення. Однак, як зазначає американський дослідник Г.М. Фостер у роботі «Потреби гуманності: Військово-медичної допомоги у надзвичайних ситуаціях» [14, с.97] геополітична ситуація на початку ХХ ст. була такою, що застосування військової сили проти більшовицької загрози було неефективним, тому американський уряд вирішив перетворити гуманітарну допомогу у зброю, що повинна була підірвати владу більшовиків.

Це загалом вдалося у декількох країнах Східної Європи, прикладом може бути Угорщина. Не можна не погодитись з Фостером у твердженні, що діяльність АРА на території Росії у 1921-1923 рр. зменшила можливість розгортання так званої «світової революції» до якої прагнули російські більшовицькі ватажки – Ленін, Троцький, Каменев, Зіновієв та ін. Населення Росії завдяки діяльності АРА змогло порівняти рівень життя, що мали американці, та той рівень життя, що складався у радянській Росії. Для більшовицького режиму це була реальна загроза з якою намагались боротись будь-яким чином. Однак, не зважаючи на те, що американські гуманітарні організації окрім філантропічної задачі мали політичні й ідеологічні мотиви, це жодним чином не зменшує їх значення у боротьбі з голодом і хворобами у радянській Росії у 1921-1923 рр. Той обсяг допомоги, що було надано, не мав прецедентів на той час. Допомога у медичній сфері була дійсно значною та різноплановою. Саме завдяки їй кількість жертв голоду була зменшена. Американська медична допомога заклала міцні підвалини радянської медицини міжвоєнного періоду, передавши в арсенал радянських лікарів сучасні технології лікування, новітнє медичне устаткування й інструментарій. Санітарні норми та гігієнічні стандарти, що було впроваджено медичним підрозділом АРА, довгий час залишались еталонними у радянській Росії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Космачёва Т.С. Деятельность европейских общественных организаций на Южном Урале во время голода 1921-1922 годов / Т.С. Космачёва // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 12 (150). – История. – Вып. 31. – С.79-83.
2. Латыпов Р. Помощь АРА Советской России в период «великого голода» 1921-1923 гг. / Рашит Абдуллович Латыпов // Научно-культурологический журнал. История. – 2013. – №13 (269). – С.250-279.
3. Латыпов Р.А. «Культурный шок» в международных отношениях: опыт работы АРА в Советской России в 1921-1923 гг. / Р.А. Латыпов // Новый исторический вестник. – М., 2005. – №1. – С.50-70.
4. Латыпов Р.А. Помощь АРА Советской России в период «великого голода» 1921-1923 гг. / Р.А. Латыпов // Нужда и порядок: история социальной работы в России, XX век. – Саратов, 2005. – С.250-279.
5. Николаева Н.И. Голод в Поволжье в 1921-1923 гг. и деятельность Американской администрации помощи (АРА) в Саратовской губернии / Наталья Ильинична Николаева // Новейшая история Отечества XX-XXI вв.: Сб. науч. трудов. – Саратов: Наука, 2007.
6. Поляков В.А. Голод в Поволжье, 1919-1925 гг.: происхождение, особенности, последствия: Монография / В.А. Поляков. – Волгоград: Волгоградское научное издательство, 2007. – 735 с.
7. Поляков В.А. Российская общественность и иностранная помощь голодающим в 1921 г. / В.А. Поляков // Вопросы истории. – 2009. – №12. – С.3-23.
8. Усманов Н.В. Медико-санитарная деятельность Уфимско-Уральского отделения Американской администрации помощи в 1921-1923 гг. / Наиль Вакилович Усманов // Вестник Башкирского университета. – 2008. – № 1. – С.126-129.
9. Хмелевская Ю.Ю. Десять миллионов ртов / Юлия Хмелевская // Вокруг света. – 2011. – № 11. – С.118-125.
10. Хмелевская Ю.Ю. Миссия выполнима? Американская филантропия против первого советского голода (к 90-летию начала деятельности американской администрации помощи на Урале, 1921-1923 годы) / Ю.Ю. Хмелевская // Вестник пермского университета. История. – 2011. – Выпуск 3 (17). – С.65-

74.

11. Beeuwkes H. American medical and sanitary relief in the Russian famine, 1921-1923 // American Relief Administration. New York. – 1923. – P.75
12. Chicago Daily Tribune. – 16 April. – 1922. – P.13.
13. Fisher H. The Famine in Soviet Russia. 1919-1923. The Operations of the American Relief Administration / H. Fisher. – N-Y.: The Macmillian Company, 1927.
14. Foster G.M. The Demands of Humanity: Army Medical Disaster Relief / G.M. Foster. – Washington, D.C.: Center of Military History United States Army, 1983. – 188 p.
15. Patenaude B.M. The Big Show in Bololand. The American Relief Expedition to Soviet Russia in the Famine of 1921 / B.M. Patenaude. – Stanford, Ca., 2002.
16. Trott M.A. Soviet Medicine and Western Medical Charity. 1917-1927. / M.A. Trott. – PhD. Dissertation, University of Virginia, 1996.
17. Weissman B.M. Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia: 1921-1923 / B.M. Weissman. – Stanford, Ca., 1974.

O.V. POGROMSKIY

AMERICAN MEDICAL INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN SOVIET RUSSIA DURING THE 1921-1923

The article deals with the activities of American international humanitarian organizations in Soviet Russia during the famine years 1921-1923. Special attention is given of the American Relief Administration (ARA) and the American Red Cross. The article reflects aspects of these organizations associated with the provision of medical and health care in regions affected by famine.

Keywords: Medical aid, famine of 1921-1923. ARA, Red Cross

В.А. ПОГРОМСКИЙ

МЕДИЦИНСКАЯ ПОМОЩЬ АМЕРИКАНСКИХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ СОВЕТСКОЙ РОССИИ ВРЕМЕН ГУМАНИТАРНОЙ КАТАСТРОФЫ 1921-1923 ГГ.

В статье рассматривается деятельность американских международных гуманитарных организаций на территории Советской России во времена голода 1921-1923 гг. Особое внимание уделено деятельности Американской администрации помощи (АРА) и Американскому красному кресту. В статье освещаются аспекты деятельности этих организаций связанные с предоставлением медицинской и санитарной помощи в пострадавших от голода регионах.

Ключевые слова: Медицинская помощь, голод 1921-1923 гг., АРА, Красный крест